

**А.С. АЙВАЗОВНЫҢ ПУБЛИЦИСТИКАСЫ: МЕВЗУ ВЕ ПРОБЛЕМАТИКА АСПЕКТЫ
(«ВАТАН ХАДИМИ» ГАЗЕТАСЫ ВЕ «ФЮЙУЗАТ» МЕДЖМУАСЫ МИСАЛИНДЕ)**

шууры юксельмеси оны эр джеэттен кямиллештирмеге, гъаесини кендисине макъсад эдинген улу ватандашларымыздан бири эди.

Бугунь де бугунь, А. С. Айвазовнынъ эдебий-публицистик асабалыгыны текмиллемеси – миллий публицистикамыз саасында джиддий малюмат эльде этильмесине земин оладжакътыр.

Къулланылгъан эдебият:

1. Керимов И. А. Гаспринскийнинъ «Джанлы» тарихы. (По материалам газеты «Герджиман» 1883 -1914 гг. / И. А. Керимов. – Симферополь : Тарпан, 1999. – 408 с.
2. Керим И. А. Библиографический указатель печатных книг, статей и произведений на крымскотатарском языке: 1618-1944 гг. / И. А. Керимов. – Симферополь : ОАО «Симферопольская городская типография» (СГТ), 2009. – С. 45-52, 185-190.
3. Керим И. А. Матбуатымызнынъ къыскадан тарихы: Къырымтатар эдебияты (къулланма дерслик) / И. А. Керим. – Акъмесджит: Къырымдевокъувпеднешир, 1995. – С. 319-348.
4. Сеитваниева Г. Ю. Къырымтатар публицистикасынынъ огренюв меселеси (XX асырнынъ ильк чериги) = Qırım tatar publitsistikasını ögrenüv meselesi (XX asırnıñ ilk çerigi) / Г. Ю. Сеитваниева // ТІКА І. ULUSLARARASI TURKOLOJİ SEMPOZIUMU. – 2004. – С. 188-190.
5. Айвазов А. С. Къырымлылар не ичюн тенкъид идильмиёр? / А. С. Айвазов // Фюйузат. – 1907. – № 6. – С. 93-96.
6. Керимов И. А. "Ветан хадими" газетасы (1906-1908): тарихи ве мундериджаты / И. А. Керимов // Ученые записки Крымского инженерно-педагогического университета. – Вып. 23. – С. 106-112.
7. Айвазов А. С. Меслек ве мурадымыз / А. С. Айвазов // Ватан хадими. – 1906. – майыс 1.
8. Айвазов А. С. Ватана хызмет / А. С. Айвазов // Ватан хадими. – 1906. – майыс 1.
9. Айвазов А. С. Мектеплерин исляхи ве ичтима-и-муаллимин / А. С. Айвазов // Ветан хадими. – 1906. – майыс 1.
10. Айвазов А. С. Хаят-и аиле ве аиледжилеримиз / А. С. Айвазов // Фюйузат. – 1907. – № 10. – С. 155-159.
11. Къырымтатарджада къыйын селер: тахаллюслер лугъаты / Тертип эткен И. А. Керим. – Акъмесджит : Таврида, 2006. – 176 с.
12. Османлыджа-туркче ансиклопедик лугъат = Osmanlıca-türkçe ansiklopedik lugat / сост. Ферит Девеллиогълу. – Анкара : Айдын китабеви яйынылары, 1997. – 1195 с.
13. Айвазов А. С. Талим-и этфал меселеси / А. С. Айвазов // Фюйузат. – 1907. – № 13. – С. 200-203.
14. Айвазов А. С. Къадынлыкъ ве къадынларнынъ эхемиети / А. С. Айвазов // Фюйузат. – 1907. – № 25. – С. 415-416.
15. Айвазов А. С. Хаят-и акъвам / А. С. Айвазов // Фюйузат. – 1907. – № 7. – С. 106-108; № 27. – С. 447-448; № 29. – С. 432-434.
16. Айвазов А. С. Къырым генчлигининъ ильки газетеси «Ветан хадими»нинъ 20-сенелиги мунасебетиле / А. С. Айвазов // Илери. – 1926. – № 1. – С. 49-53.

Куртумеров Э.Э.

УДК 821.512

ТАРИКЪАТЛАР ХУСУСИЕТЛЕРИ

ОСОБЕННОСТИ И ХАРАКТЕРНЫЕ ЧЕРТЫ СУФИЙСКИХ БРАТСТВ

В статье проанализированы в историко-хронологическом и диахроническом аспектах весьма важный социальный институт – суфийские братства и их деятельность.

Работа посвящена по преимуществу особенностям и характерным чертам практического (прагматического, или рефлекторного) суфизма, который функционально осуществляется через братства, а не специфике суфизма интеллектуального, то есть не его религиозно-философским и этико-моральным доктринам и положениям.

Котерильген проблема. Къырымтатар эдебиятынынъ тасаввуф эдебияты адыны ташыгъан болуги акъкъында сёз юрсетмек ичюн башта бир тасавуфнынъ ве тарикъатларнынъ пейда олув тарихыны, оларнынъ пейда олув себеплерини огренмек лязим. Теэсюфки? Советлер девринде яшагъан мусульман халкъларнынъ, шу джумледен къырымтатар халкъынынъ тасаввуф эдебиятыны огренмеге имкъялары ёкъ эди. Мисаль оларакъ тасаввуф эдебиятынынъ энъ корюмли векиллеринден олгъан Хазрети Мевляна Джеляледин Румий, Хазрети Ахмед Йессевий киби шаирлерни Авропа ве Американынъ алий окъув юртларында бизлерден даа яхшы билелер ве оларнынъ иджадларыны огренелер. Бугунь инсанлар маневий дегерлерден эп узакълашаяткъан бир девирде тасаввуф эдебияты векиллерининъ эсерлерине сыкъ-сыкъ мураджат этмемиз лязим. Чюнки бу эсерлернинъ инсан рухуны тербиелевдеки эмиети гъает буюк. Бу себептен тасаввуф эдебиятыны огренюв меселеси **актуальдир**. Макъалеледе тасаввуфта тарикъатлар мевзусыны, оларнынъ догъув себеплерини ве оларны бир-биринден айырды эткен хусусиетлерни айдынлатмакъ эсас **макъсадымыз** эди. Огюмизге къоюлгъан макъсаткъа иришмек ичюн эсасен тарикъатларнынъ тарихыны яхшы бильген, несиллери тарикъатларнен багълы олгъан алимлер – Умер Зияуддин Дагъистаний, Мехмед Захид Котку, Осман Нурий Топбаш, Эсад Джошан Хасан Кямиль Йылмаз киби затларнынъ эсерлерине мураджат эттик ве бу менбааларгъа эаслангъан алда озь фикирлеримизни

бильдирдик.

Бунынънен берабер Къырымда Ислям динининъ пейда олув тарихы ве мевлевилик тарихы акъкъында озь фикирлеримизни беян эттик.

«Тарикъат» сёзю тилимизге арап тилинден кирген олып, «кениш ёл», «зенаат», «усул» деген маналарны анълата. Динде исе бу сёз «Аллах ризасыны къазанмакъ ичюн тутулган ёл» деген манада къулланыла. Тасаввуфта исе тарикъаткъа шойле изаат бериле: «Тарикъатларнынъ башлангычы – шериятнынъ эсасларына сым-сыкъы сарылган сонъ мумкюн олганы къадар зикир ве Аллахнынъ инсанларгъа лютуф эткен ниметлернен юдже къудрети узеринде терен тефеккир этмек, ортасы – инсанларнен ашыры дереджеде ульфет ве унсиеттен сакъынмакъ, инсанларнен я да джезб этиджи дигер шейлернен дегиль, ялынъыз Аллахнен мешгъуль олмакъ ве ялынъыз Онъа якъын ве Онынънен унсийет этмектир. Нетиджеси исе эр вакъыт озюни Хакънынъ хузурында булунган киби ис этмек, бутюн арекетлерини ихсан дереджесинде япмакътыр» [1, с. 74].

Тарикъатларнынъ бутюнининъ гъаеси – муридлерини ялынъыз Аллахкъа къуллукъ ве ялынъыз Онынъ ризасыны къазанмакъ макъсадына ириштирмектир.

Бир хадис-и шерифте Пейгъамбер эфендимиз (с.а.в.) тарикъатны шойле беян эткен: « Шерият – сёзлерим; тарикъат – арекетлерим; акъикъат – алларым; марифет исе эр шейим олган эсас сермаемдир» [1, с. 75].

Тарикъат – кямиль бир муриднинъ иршадыннен нефиснинъ ибадетке хасрийле вахдет хакъикъатына вусул ёлу тутмакъ деген мананы анълата. Башкъа бир тарифнен фарзларны къылган сонъ нафилелернен Аллахкъа якъынлыкъ тасиль этмектир. Тарикъатнынъ эсасы инсан рухунынъ тербие ве иршад ёлунен хариджий алемден мунсебетлерининъ кесильмеси ве батын алеминен алякъасыны теминленмесидир.

Ислям тарихында Акъабе биаты адыннен белли олган бир вакъиа олып кечкен эди. Бир группа мединалилер Мекке янындаки Акъабе деген бир къасабада Аллахкъа ширк къошмамакъ, хырсызлыкъ япмамакъ, зина этмек, ялан ве ифтирадан сакъынмакъ, Пейгъамберге къаршы кельмек ве ондан айрылмамакъ киби меселелерде Пейгъамберимизге къол берип биат якъан, яни сёз берген эдилер. Бу самимий биат нетиджесинде мусульманлар техликеден къуртулган эдилер. Бинаеналейх бир мусульман бугунь озю, сёзю ве арекетлери бири-бирине уйгун ве дюзгюн, фазилетте ве догърулыкъта орьнек оладжакъ бир затны тапып, онынъ хузурында о куньге къадар ишлеген гуняхларына тевбе этип пешман олса ве ондан сонъ кимсеге феналыкъ этмейджегине, ялан сёйлемейджегине, кимсенинъ малыны чалмайджагъына, кимсени ольдюрмейджегине, вельхасыл эр тюрюлю гуняхлардан сакъынаджагъына сёз бермеси ве бу акъкъында Аллахны, Пейгъамберни ве тарикъат буюгини шаат тутмасы – тарикъат азасы олмакътыр. Ондан сонъ о кимсе бутюн ал ве арекетлеринде сёз берген затнынъ незарети астында булуныр ве онынъ берген корьгезмелерине таби олув. Тарикъат – тасаввуф системалашкъан сонъ пейда олган ве кийим, зикир тарзы ве шахсий фикир айрылыкларынен хусусиет ташыган тасаввуф тешкилятыдыр.

Тарикъатлар эсасен учь группагъа болюнелер:

1. Зухд ве ибадет тарикъаты: бу тарикъат амель саиплерининъ тарикъатыдыр, яни намаз, ораза чогуунлыкъны тешкиль эткен тарикъат. Бу тарикъаткъа «Ахяр тарикъаты» дерлер.

2. Темизленмек ве нефисни енъмек тарикъаты. Бу тарикъат Хакънен, халкънен муамеледе садыкъ олганларнынъ тарикъатыдыр. Онынъ макъсады нефиснинъ истеген шейлерни япмамакътыр. Бу ёлнен инсан озь нефисини ярамай шейлерден арындырыр ве къальбини темизлер. Бу тарикъат «Эбрав» адыннен беллидир.

3. Ашкъ ве муаббет тарикъаты: Бу тарикъаткъа киргенлер акъикъий варлыккъа етишмек ичюн маневий ёлджулукъ япарлар [3, с. 405].

Тарикъатлар зикир меселесинде эки риваетни делиль оларакъ алганлар. Биринджи делиль Хакимнинъ «Мустедрек» адлы эсеринде Эвс бин Шеддадан ривает этильген хадистир. Хадисте шойле дениле: «Ресулюллахнынъ хузурында булуна эдик. О: «Ичинъизде гъарип, яни эхл-и китаптан олган бармы?» - деп сорады. «Ёкътыр, эй, Аллахнынъ Эльчиси» - дедик. О (с.а.в.), къапыны къапатмамызны эмир этти ве эллеринъизни котерип «Ля иляхе илляллах» денъиз деп айтты. Бир саат къадар эллеримизни котерип тевхид окъудыкъ. Сонъра: «Эльхамдулиллах, я, Раб. Сен мени бу келименен ёлладынъ ве къуллукъны эмир эттинъ ве бунынънен Дженнетни ваад эттинъ. Сен ваадынъда сёзюнде турмамазлыкъ этмесинъ» - деди. Сонъ: «Мубешшер олуныз, Аллах Таала сизни магъфирет этти»- деп буюрды.

Экинджи хадис Хазрети Алиден ривает этильген. Куньлерден бир кунь Хазрети Али Пейгъамбер эфендимизден: «Аллахкъа вуслат ёлунынъ энъ якъыны ве къулларына энъ къолай ве Аллах индинде энъ фазилетли не исе делялет буюр» деп риджада булунды. Хазрети Пейгъамбер: «Я, Али, хальветте Аллахны зикирге девам эт. Козьлеринъни къапат ве мени динълейрек учь кере «Ля иляхе илляллах»- де, деп буюрды. Хазрети Али де ойле япты [3, 405].

Ислямда ильк оларакъ къурулган тарикъат Шамда Куфели Эби Хашим (767 с.) адыны ташыган тарикъаттыр. Бойле тарикъатларгъа Ибрахим Эдхем (777 с.) хазретлерине нисбет этильген «Маруфийе», Байазид Бистамий хазретлерине нисбет этильген «Байазидийе», Сехл Ибни Абдуллах Густерий (896 с.) ге нисбет этильген «Густерийе» яхут «Сухейлийе», Джунейид Багъдадий (909 с.) ге нисбет этильген «Джунейидийе» киби тарикъатларны мисаль кетирмек мумкюн. Булардан гъайры «Мухасибийе», «Кассарийе», «Тайфурийе», «Нурийе», «Хакимийе», «Харазийе», «Хафифийе», «Сеййарийе», «Хубейрийе» тарикъатлары энъ мешхур олган тарикъатлардандыр.

Тарикъаталар арасында эйи къаршыланмаган ве бу себепнен «Турукъ-и мердуде» адыны алган тарикъатлар да бар. Буларгъа мисаль оларакъ «Хулюлийе» ве «Ибахийе» тарикъатларыны кетирмек мумкюн. Хулюлийелер Аллахнынъ базы джисимлерге ерлешмеси ишанчында булунганлардыр.

Ибахийе исе шериатнынъ теркини мубах сайгъанлардыр.

Тарикъатта гъае эп юкъарыда сайылгъан нетиджелерге иришмек ичюн чалышмакътыр. Бинаеналейх тарикъатларнынъ бутюни гъаеде бирлеширлер.

Анджакъ татбикъатта бири дигеринден фаркъ этер. Месея, бир такъымлары зикрини ашкъяре, бир къысмы да гизли япар. Бекташийлернен меламайлернинъ зикирлери халкънынъ назарындан сакълыдыр. Зикирде анджакъ тарикъаткъа аит кимселернинъ иштирак этмелери мумкюн. Тарикъаткъа аит олмагъанлар махремиейет даиресине къабул олмалар. Зикирлерини ашкъяре япкъанлар да экиге айрылыр. Бир къысмынынъ зикри хафи (гизли), дигерининъки джели (ашкъяр) дыр. Накъшийлернинъ ве о зумреден олгъанларнынъ зикирлери хафи, хальветийлернен рифайилернинъ зикирлери джелидир. Зикир къиям (аякъта) ве къууд (отураракъ) итибарынен де экиге болунир. Тарикъатларнынъ бир къысмы зикирлерини аякъта, бир къысмы отургъан алда иджра этерлер. Тарикъатлар бир-биринден зикирнинъ сёзлерине коре де фаркъ этмелери мумкюн. Месея, тарикъатларнынъ эксериетинде «Ля иляхе илляллах» деп зикир япылгъаны такъдирде, мевлевийлерде «Аллах» деп зикир этилир. Мевлевийлер зикирде «Ля иляхе илляллах» ерине «Аллах» деп зикир этмелерининъ себеби шу риваетнен багълыдыр. Джунейид Багъдадий хазретлери бир кунь шейхи олгъан Серийи Сакъатийнинъ хузурына кире. Онынъ «Аллах, Аллах...» деп зикир эткенини коре. «Зикирлернинъ эфдалы «Ля иляхе Илляллах» олгъанда не себептен «Аллах, Аллах» деп зикир этмесининъ себебини сорай. Серийи Сакъатий хазретлери де : «Огълум, «Ля» яхут «Ля иляхе» айтып да, «Илляллах» деменге етиштирмейип ольметкен къоркъам» - деп джевап берди. Ангълашылгъаны коре «Ля иляхе» демек «Илях ёкътыр» демек [3, с. 408].

Тарикъатлар зикирнинъ шекли итибарынен бир-бирлеринден фаркъ эткенлери киби, шейхлерининъ ве муридлерининъ кийген урбалары ве башларына такъкъан тадж ве кулях итибарынен бир-бирлеринден айрылалар. Бекташлылар башларына он эки имамгъа делялет эткен тилимли ве басыкъ тадж кийселер, мевлевийлер тюз ве узун сикке киерлер.

Ислямда иман дереджесине коре тахкъикый ве такълидий оларакъ экиге айырыла.

Такълидий иман – бир кимсенинъ араштырма япмадан, башкъаларнынъ ал ве аркетини корип, оларгъа таби олув нетиджесинде пейда олгъан имандир. Месея, мусульман бир къорантада оськен бир бала анасындан ве бабасындан корип, Ислямны менимсемеси – такълидий имандыр.

Тахкъикый иман – Ислямнынъ иман эсасларыны араштырып, делиллерини огренип, къальбнен ве акъылнен инанув нетиджесинде пейда олгъан имандир.

Итиквад алимлери тахкъикый иманны иманнынъ устюн дереджеси саялар. Чюнки бу иман огренюв ёлунен пейда ола. Такълидий иман исе иманнынъ зайыф дереджеси сайылыр.

Тасаввуф алимлерине коре такълидий иманнынъ эмиети даа буюктир. Чюнки инсан иманда ве ибадетте орьнек оладжакъ бир оджагъа, яни бир муридге ихтияджы бар. О, бу муридни такълид этерек озь иманыны къавийлештирмеге, ибадетлерини де онынъ киби ерине кетирмеге арекет эте. Тасаввуф алимлерине коре гузель ахлякъ саиби дереджесине етишмек ичюн де мытлакъа бир орьнек инсан олмалы. Бу орьнек инсан Аллахнынъ Ресулидир. Амма Аллах Ресулининъ гузель ахлягыны аятта яшап къосьтере биледжек инсан кене муридидир. Чюнки эр бир инсан ибадетлерни де, гузель ахлякны да озюнинъ фикирлев дереджесине коре анълап, бунъа коре оларны ерине кетирмеге арекет этмеси, табиий бир алдыр. Бу исе ибадетлерде, ахлякнен багълы меселелерде эксиклерге алып кельмеси мумкюн.

Эвель заманларда диний бильгилерни огренмек ичюн медресеге окъумагъа кельгенлерге «Ахлякъ огрендинъми?» деп сорай экенлер. «Ёкъ» деп джевап бергенлерге: «Башта ахлякъ огрен»- деп кери къайтара экенлер. Бу себептен дёрт буюк мезхепнинъ къуруджылары олгъан имамлар биззат озь деврининъ шейхлеринден тарикъат алгъанлары белли. Месея, имам Шафийий хазретлерининъ Шейбаний Райий адында бир уммий тарикъат оджасы бар эди. Шафийий хазретлери бу уммий затнынъ къаршысында бир агъыз сёз биле айтып оламай, бир бала киби тили тутула эди. Куньлерден бир кунь Шафийий хазретлерини зиярет этмеге кельген имам Ханбель онынъ бир уммий инсан къаршысында кучюк бала вазиетине тюшмесининъ себебини сорады. Имам Шафийий хазретлери: «Бизим илим ве иман мевзусындаки сёзлеримиз бу затта фиилий яшанылгъан бир ал ве арекет шеклинде тезахюр эткендир», - деп джевап берген эди. Имам Ханбель бу затны имтиан этмек истеди. Имам Шафийий онъа бу ишинден вазгечмесини, акси алда пешман олмасы мумкюнлигини айтты. Имам Ханбель айткъаныны япты. О, Шейбаний Ханыйни раст кетиргенде: «Оджем, девелернинъ зекъаты хусусында не айтарсынъыз?», деп сорады. Шейбаний Райий хазретлери: «Фыкъых ильминен огърашкъан сизлерге коре беш девеге бир къой зекъат берилир. Амма бизлерге коре беш девенинъ эписи ве бар олса къойда зекъат оларакъ берилир» деген джевапны берди. Имам Ханбельнинъ: «Делилинъиз недир?» деп сорады. О: «Делилимиз Хазрети Эбу Бекирдир. О, бир муджахаде вакътында Ресул-и Экрем (с.а.в.) ге эвинде олгъан бутюн малыны кетирген эди. Ресул-и Экрем (с.а.в.) ондан: «Эвинъдекилер ичюн не къалдырдынъ, эй, Эбу Бекир?» - деп сорады. «Олар ичюн Аллахны ве Ресулини къалдырдым, эй, Аллахнынъ Ресули» - деп джевап берген эди» - деди. Бир уммий инсандан бойле джевап эшиткен имам Ханбель хазретлери шашыргъан ве эсини джойгъан эди [1, с. 9].

Юкъарыда адлары кечкен бутюн тарикъатлар Ислам динининъ даркъалмасына буюк иссе къоштылар. Аджеба, Къырымда Ислам дини не вакъыт пейда олды ве насыл тарикъатлар фаалиет къосьтерди? Языккъи, бу суальге джевап бермек ичюн шимдики вакъытта элимизде етерли малюматлар ёкътыр. Бу себепнен, бу мевзуны айдынлатмакъ ичюн халкъымыз арасында белли олгъан базы риваетлерге ве озь фикирлеримизге эсасланаракъ шуларны айтмамыз мумкюн. Къартларымыз айткъанына коре, халкъымыз наме ёлунен (мектюп язып) мусульман олгъанлар. Яни къырымтатарлар Ислам динини озь истеклеринен къабул эткенлер. Амма бу вакъианынъ не вакъыт олгъаны белли дегиль. Умер Ипчининъ «Гъазы Мансур» адлы

поэмасы олгъаны белли. Бу поэма 1917 сенеси «Къырым оджагы» газетасында басылгъаны акъкъында малюмат бар. Амма бу эсер шимдики вакъытта элимизде ёкъ. Ялыныз Керим Джаманакълынынъ макъалесинде бу поэмадан парчалар берилген. Гъазы Мансур Пейгъамбер эфендимизнинъ сафдашы, яни асхабы олгъаны акъкъында язылгъан. О, дин, ватан огърундаки дженклерден биринде шехит олгъан ве Къырымда Чуфут Къале янынъдаки бир азбарда дефин олунгъан [6, с. 272]. Эгер Гъазы Мансур акъкъатта Пейгъамер эфендимизнинъ сафдашларындан олса, демек ильк мусульманлар Къырымда VII асырда пейда олдылар деп айтмакъ мумкюн. Бундан да гъайры Европаны Шаркъ дюньясынен багълагъан тиджарет ёлу Къырымдан кече эди. Бу себептен Къырымгъа кельген тиджаретчилер арасында мусульманлар да бар эди. Бу мусульман тиджаретчилер, булунгъан улъкелеринде Ислямны да анълата эдилер. Ве бойле ёлнен де Къырымда ерли эали арасында Ислямны къабул эткенлер олды. Айтмакъ мумкюн ки, Къырымда та VII-VIII асырларда Ислям динини кутъкенлер бар эди. Базы малюматларгъа коре Бахчасарайда X асырларгъа аит олгъан баш ташлары тапылгъаны язылгъан. XIII асырнынъ башларында Къырымда Ислям дини кениш даркъалгъан эди деп айтмагъа делиллеримиз бар. Бойле делиллерден бири Тюркиеде чокъ мешхур олгъан Шейх Эдебалидир. Малюматларгъа коре о, 1209 сенеси Къырымдан Анадолугъа коче ве андаки Эски Шехерге барып ерлеше. Бу ерде о медресе ачып талебе окъута. Демек XIII асырнынъ башында Къырымда буюк Ислям алимлери етишкен деп айтмамыз мумкюн. Кене бир делилимиз Махмуд Къырымлынынъ «Юсуф ве Зулейха» адлы дестаныдыр. Белли олгъына коре бу эсер Къуран-ы Керим ве онынъ тефсиринден файдалангъан алда язылгъан бир эсердир. Эсер 1223 сенеси язылгъан. Ислям дини кениш даркъалмагъан бир улъкеде бойле эсернинъ яратылмасы мумкюн дегиль. Белли арап тарихчысы Амин Халийнинъ язгъанына коре, 1232 сенеси Къырымгъа Джынгъызханнынъ торуны Батуханнынъ аскерлерининъ кирип келюви нетиджесинде, ерли илим адамларындан бир чокъу Шам, Мысыр киби улъкелерге иджрет япалар. Олар арасында буюк дин адамлары да бар эди. Буларгъа мисаль оларакъ Къырым къадысынынъ огълу Дия ибни Мухаммед аль-Къырымий, Рунк эд-Дин аль-Къырымий киби алимлерни айтмакъ мумкюн. Олар Къахиредеки Аль-Бейбарсия медресесинде мудеррислик япалар. Ве ниает Алтын Орду ханы Узбекхан девринде Ислям дини девлет дини оларакъ къабул этильди (1314 с.). О девирде Къырым Алтын Ордунынъ теркибине кире эди. Демек XIII асырдан итибарен Къырымда Ислям дини девлет дини оларакъ къабул этильди.

Къырымда Ислям динининъ яйылмасында мевлевийлик тарикъатынынъ хызмети буюк олды. Ашагъыда бу тарикъат акъкъында ве онынъ тешкилятчысы акъкъында къыска малюмат бермеге истеймиз.

Мевлевийлик тарикъаты Хазрети Мевлянанынъ адыны ташый. Аслында бу тарикъатнынъ къуруджысы онынъ огълудыр. Мевляна – «саипимиз», «эфендимиз» еринде къулланылгъан табирдир.

Хазрети Мевляна Джелаледдин-и Румий 604 сенеси (милядий 1207 с.) реби-уль эввельнинъ 6-нджы куню шимдики Афгъанистаннынъ Белх шеэринде теvellюд этти. Харирий Заде Кемалнынъ «Тибян-ут-тюрк» китабында Мевлянанынъ шеджереси акъкъында шойле малюмат бериле: Мухаммед Джелаледдин-и Белхий юр-Румий бин Султан-ул Улема шейх Мухаммед Бахаэддин бин Хусейин-уль-Хатибий бин Ахмедиль Хатибий бин Махмуд бин Меврут бин Сабит бин Мусеййеб бин Мутаххар бин Хаммад бин Абдуррахман бин Эбу Бекр-ус Сыдыкъ»[3, с. 499].

Хазрети Мевляна 1273 сенеси Коньяда вефат этти.

Нетидже. Макъалеле тарикъатларны бир-биринден айырды эткен эсас хусусиетлер бельгиленди. Тарикъатларнынъ инсан рухуны тербиелевдеки эмиети айдынлатылды. Шимдики вакъытта джемиетимизде пейда олаяткъан гъайры инсаний аркетлернинъ огъони алувда тарикъат векиллерининъ яшайыш тарзыны окъув юрларында огренмекнинъ эмиети буюк олур деген фикирге келинди.

Къулланылгъан эдебият:

1. Dagistanıy Ö. Z. Tasavvuf ve Tarikatlarla İlgili Fetvalar / Ö. Z. Dagistanıy; çevirenler İ. Gündüz, Y. Çiçek. – İstanbul : Seha Neşriyatı, 1990. – 192 s.
2. Devellioglu F. Osmanlıca-Türkçe Ansilopedik Lugat / F. Devellioglu. – Ankara : Aydın Kitabevi Yayınları, 2001. – 1195 s.
3. Pakalın M. Z. Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü / M. Z. Pakalın. – İstanbul : Milliy Egitim Basımevi, 1971. – 682 s.
4. Topbaş O. İmandan İhsana Tasavvuf / O. Topbaş. – İstanbul : Erkam Yayınları, 2002. – 532 s.
5. Yılmaz C. Tanımı, Kaynakları ve Tesirleriyle Tasavvuf / C. Yılmaz. – İstanbul : Seha Neşriyatı, 1991. – 238 s.
6. Фазыл Р. Къырымтатар эдебиятынынъ тарихы: къыска бир назар / Р. Фазыл, С. Нагаев. – Симферополь : Крымчпедгиз, 2001. – 640 с.